

Activiteitenverslag Stichting Thessalika Erga 2015

De stichting heeft in 2015 de volgende vier activiteiten ondersteund.

1. Subsidie voor bezoek congres in Volos en materiaalcampagne in depot Almirós

Promovendus Colette Beestman-Kruyshaar en assistente Michèle Hendricks brachten onderstaande verslagen uit over hun werkzaamheden in het depot en de presentatie op het congres in Volos.

Stilistische analyse van Hellenistische kantharoi uit Nieuw Halos (bijdrage: Michèle Hendricks)

Mijn project in Almirós is gericht op het opstellen van een gedetailleerde catalogus van alle *kantharoi* gevonden in huiselijke context van Nieuw Halos. Deze bestaan uit zeven stadshuizen (c. 302-265 v. Chr.), en de Zuidoost Poort, die na het verlaten van de stad tot villa/boerderij omgebouwd werd (c. 265-180 v. Chr.). De bekeraars (c. 500 stuks) voor het drinken van wijn vertonen een grote variatie, zowel in vorm als decoratie, en kunnen op grond van stilistische kenmerken in zo'n veertig groepen worden onderverdeeld. In deze campagne richtte ik mij specifiek op het beschrijven en fotograferen van de grootste morfologische categorie, de ronde Hellenistische vorm, ook wel bekend als 'ovoid' of 'skypheid' kantharos, welke ongeveer 250 exemplaren omvat.

Figuur 2. Bijna complete ovoid kantharos met 'straight olive' decoratie

Figuur 1. Kleine groep ovoid kantharoi van dezelfde vorm met hetzelfde decoratieve schema

De kantharoi worden verdeeld in stilistische groepen op grond van kleisoort, vorming en decoratie van de rand, wand en handvatten, en 'West Slope' beschildering. De analyse van deze elementen is gericht op het identificeren van specifieke werkplaatsen, pottenbakkers en decorateurs. De grotere productiecentra die dusver zijn bepaald aan de hand van de kleisoort zijn Korinthe en mogelijk Sykion, Athene, en het nabijgelegen Demetrias. Ook is er aandacht voor de onderwerpen standaardisatie en individualisatie: in hoeverre zijn deze ambachtelijke producten homogeen in uiterlijk en afmetingen? In welke elementen kunnen wij de individuele hand van de pottenbakker of decorateur erkennen? Tussen diverse groepen zijn er bijvoorbeeld duidelijke overeenkomsten in de vorming van het handvat, de voet en de rand, wat lijkt te wijzen op grote variabiliteit in de productie van drinkbekers binnen specifieke workshops.

De catalogus zal rijkelijk voorzien worden van foto's en uiteindelijk online gepubliceerd worden, om als bron van informatie, vergelijkingsmateriaal en verder onderzoek te dienen.

Verslag aardewerkstudie en presentatie Hellenistic Halos februari-maart 2015 (bijdrage Colette Beestman-Kruyshaar)

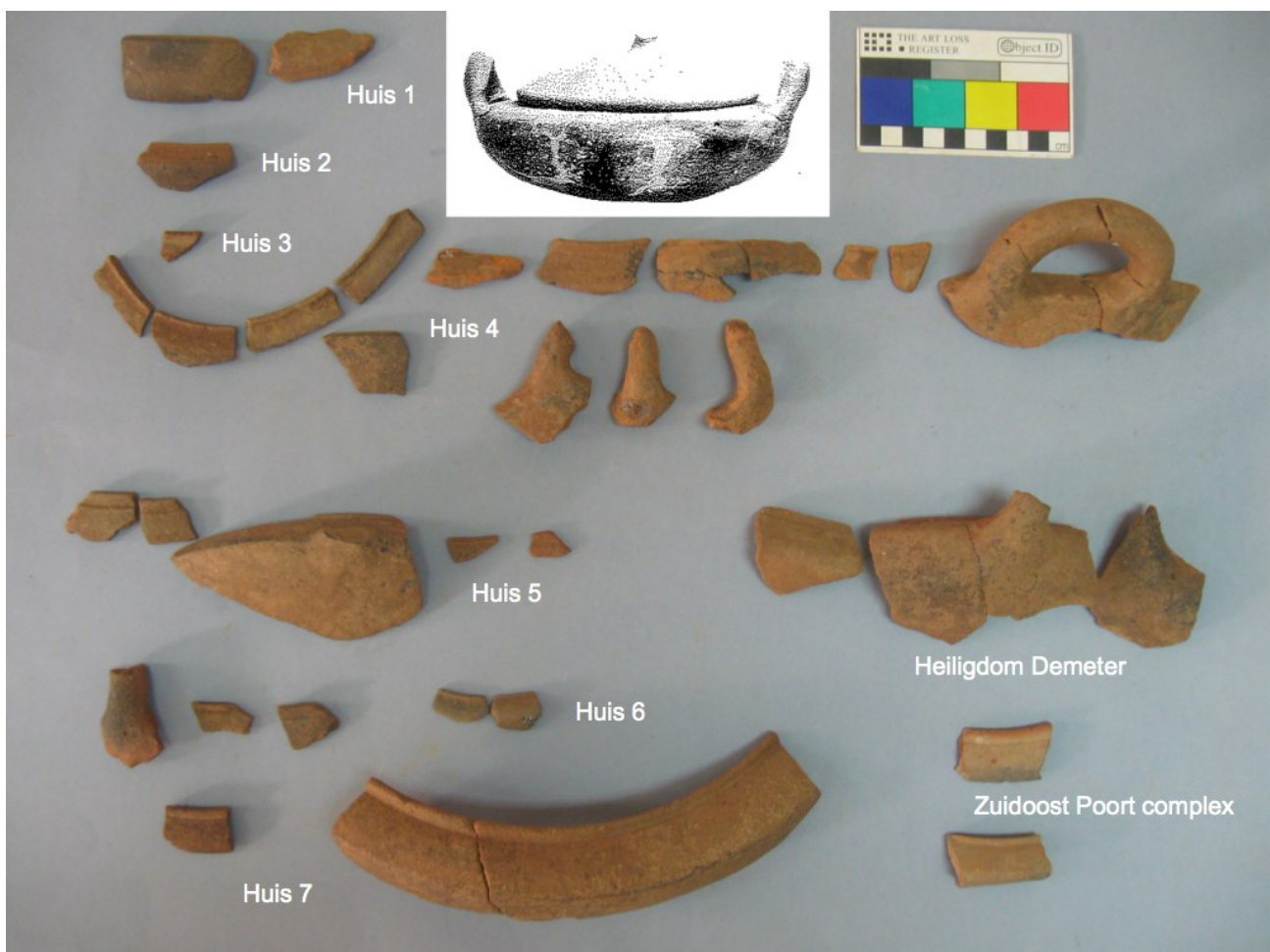
De materiaalstudie die door mij is uitgevoerd in februari en maart 2015 maakt deel uit van een langlopend onderzoek waarbij steeds afzonderlijke aardewerkvormen in detail worden bestudeerd en voorbereid voor publicatie. Deze keer betrof het de lopas (een stoofpot met een laag profiel) en de weefgewichten. Hieronder volgt een verslag van mijn onderzoek naar dit kookaardewerk, dat verrassende gegevens over de bewoners van de stad heeft opgeleverd. Dit onderzoek was ook het onderwerp van een posterpresentatie tijdens het congres voor de Archeologie van Thessalië en Centraal Griekenland in Volos (van 26 februari tot en met 1 mei 2015).

Het onderzoek was gericht op een type kookpot met een uitzonderlijke vorm, de zogenaamde 'lebes-type' lopas. (fig.3) Dit is een lage vorm met een kleine opstaande rand, die afwijkt van de standaardvorm met een hoge opstaande rand en een richel voor een deksel. De vorm komt in alle zeven huizen van Halos voor (het huis van Agnostos is nog niet in dit onderzoek inbegrepen) en beslaat een kwart tot de helft van de lopades in de archeologische assemblages. Bovendien is de vorm de enige kookpot in het kleine heiligdommetje van Demeter en Kore in de bovenstad. Elders op het Griekse vasteland is de vorm tot dusver nog niet aangetroffen, met uitzondering van enkele exemplaren in 'Bau Z' in Athene, en op Thasos, Kreta en in Karystos (Zuid Euboea). De 'lebes-type' lopas is echter zeer gangbaar in het zuidoostelijk deel van Klein-Azië en is sinds kort bekend van publicaties van aardewerk uit Priene (Lars Heinze). De kookpot in 'Bau Z' wordt verklaard vanuit een aanwezigheid van Ionische bewoners van het pand. Het is opmerkelijk dat de vormvariatie in Halos overeen komt met die in Priene, maar dat de potten grotendeels van lokale klei zijn gemaakt, hoewel er enkele lopades zijn van een ongebruikbaar baksel. Het is plausibel dat de potten in Halos zijn gemaakt door pottenbakkers van Ionische komaf en dat er mogelijk enkele stuks vanuit Ionië naar Halos zijn gekomen met hun eigenaar. Mijn stelling is dat de kookpot in Hellenistisch Halos is beland met het leger van Demetrios Poliorketes vanuit Klein-Azië.

De gangbare lopas diende voor het (kort) stoven van (waarschijnlijk) visgerechtten. De 'lebes-type' lopas daarentegen heeft door zijn rand waarschijnlijk een andere functionaliteit: mogelijk werd er een ander soort gerecht in bereid waarin geroerd werd, in plaats van gestoofd. Omdat de vorm naast de gangbare lopas is geproduceerd, lijkt het erop dat de productie vooral vanuit het in stand houden van een Ionische culinaire gewoonte verklaard kan worden. Het is opmerkelijk dat de lokaal gemaakte variant ook in de latere bewoning van de Zuidoostpoort aanwezig is, wat wijst op een voortzetting van de traditie.

Zowel Reinder Reinders als Margriet Haagsma erkennen dat de zware verdedigingswerken van Nieuw Halos moeten zijn bemand met troepen, maar zij laten in het midden of dat civiele troepen zijn en/of een garnizoen, hoe groot het leger was, en waar deze troepen dan gelegerd zijn. Het idee is dat de huizen in de benedenstad voornamelijk zijn opgebouwd en bewoond door burgers uit het stadsgebied van Halos. De Hellenistische stad beleeft met deze herstichting een periode van autonomie, wat vooral tot (materiële) uitdrukking komt in de muntslag. Deze gedachte lijkt ook te zijn geïnspireerd door de politiek van Antigonos Monophthalmos en Demetrios Poliorketes, gericht op het 'bevrijden' van Griekse steden en het garanderen van een zekere autonomie, waarbij volgens historische bronnen het stationeren van een garnizoen vaak achterwege werd gelaten. Het (grotendeels) verlaten van de stad na de aardbeving wordt door Haagsma dan ook verklaard door onvoldoende economische draagkracht.

De mogelijkheid dat er in de stad toch een garnizoen kan zijn gestationeerd is dus buiten beeld gebleven, maar op grond van de alom vertegenwoordiging van een lokale variant op de 'Ionische' kookpot kan gesteld worden dat er een sterke vertegenwoordiging van Ionische bewoners in de stad aanwezig moet zijn geweest, mogelijk garnizoenssoldaten met hun families. Hoe het langdurig verblijf van garnizoenssoldaten in Hellenistische steden werd georganiseerd is dan ook een onderwerp dat meer aandacht verdient. Het verlaten van de stad in c. 265 v. Chr. kan dus niet alleen verklaard worden uit sociaal-economische gronden van de autochtone bewoners van de polis, maar een verblijf, en uiteindelijk vertrek, van een leger kan niet worden uitgesloten.

Figuur 3. Overzicht van fragmenten van de 'lebes-type' lops van Hellenistisch Halos, met in de inzet een foto van eenzelfde type kookpot uit gebouw Z3 van de Kerameikos in Athene

2. Subsidie voor bezoek congres in Volos

Van het congresbezoek bracht onderzoeker Elon Heymans het volgende verslag uit.

Met dank aan de steun van de stichting heb ik het 5^e AETHSE (26 februari – 1 maart 2015) congres kunnen bezoeken. Dit is een congres waarop archeologische werkzaamheden in de regio's midden Griekenland (Sterea Hellada) en Thessalië worden gepresenteerd. Het overgrote deel van de bijdragen betreft werkzaamheden van de archeologische diensten van de verschillende regio's, maar ook buitenlandse veldwerkprojecten (vaak samenwerkingen met de lokale ephorieën) waren vertegenwoordigd in het programma. Het congres vond plaats op de Universiteit van Thessalië, in Volos.

Het programma van het congres was opgebouwd aan de hand van de verschillende kleinere regio's, beginnend met Evvia en eindigend met Karditsa. Deze verdeling had tot gevolg dat het aanwezige publiek verschilde per dag: van de Boeotië-gangers aan het begin (Boeotië kwam de eerste twee dagen aan bod), waren er op de laatste dag (Thessalië) niet veel meer over. Voor mij waren de (poster)sessies over Boeotië en Phocis ook relevant, gezien mijn interesse in Boeotisch beschilderd aardewerk.

Op de derde dag heb ik namens een groep van negen mensen een paper gepresenteerd onder de titel 'The 2013-2014 test trenches at Halos'. Hierin heb ik verslag gedaan van de eerste twee seizoenen opgraving op magoula Plataniotiki, de site van het oude Halos. Dit project is een samenwerking van de Universiteit van Amsterdam, de Rijksuniversiteit Groningen en de 13^e Ephorie voor prehistorische en klassieke archeologie in Volos. Ik ben de afgelopen twee jaar bij dit project betrokken geweest als supervisor van het Amsterdamse veldwerk. De tekst van het paper en de presentatie heb ik samen met Vladimir Stissi voorbereid, die mij vervolgens heeft aangeboden om het paper zelf te presenteren. Dit paper wordt momenteel aangepast en vervolgens vertaald naar het Grieks, om zo gepubliceerd te worden in de congres-proceedings.

Ondanks dat er op het congres een sterke nadruk lag op het presenteren van "koude" veldwerkdata en er dus een beperkte "academische" agenda was, denk ik dat het heel waardevol was om met een significant aantal bijdragen vanuit het bredere Halos project (survey, Hellenistische stad, aardewerk etc. en ook twee meer analytische presentaties) aanwezig te zijn op dit congres. Dat zorgt ervoor dat een deel van de archeologische gemeenschap in Griekenland op de hoogte is van de actuele stand van onze werkzaamheden. Anderzijds heeft mijn aanwezigheid op het congres ervoor gezorgd dat ik zelf enigszins op de hoogte ben van de recente werkzaamheden in de bredere omgeving van ons eigen onderzoeksproject. Dat heb ik ervaren als een waardevolle toevoeging aan mijn eigen activiteiten in Griekenland.

3. Subsidieaanvraag reis-, verblijfs- en vervoerskosten van materiaalcampagne in opgravingsdepot te Almirós

Promovendus Tamara Dijkstra en assistent Jaime van der Heul hebben onderstaand verslag uitgebracht over hun werkzaamheden tijdens de materiaalcampagne.

Tussen 26 juli en 13 augustus 2015 hebben wij, Tamara Dijkstra MA, Jaime van der Heul MA en Sjoukje Kamphorst MA, te Almirós verschillende werkzaamheden uitgevoerd binnen het Halos Project, en in het bijzonder het onderzoek op de Magoúla Plataniótiki. Aangezien Thessalika Erga ons wederom begunstigd heeft met een bijdrage in de kosten die hierbij kwamen kijken, brengen wij bij deze graag verslag uit van de verrichte werkzaamheden.

Gedurende de eerste twee dagen van ons verblijf konden wij samenwerken met het Amsterdamse team onder leiding van prof. dr. Vladimir Stissi. Jaime werkte mee tijdens de Amsterdamse campagne en wist reeds een groot gedeelte van het materiaal uit Trench 3 te sorteren en registreren. Al snel werd ons duidelijk dat de campagne, vanwege de enorme hoeveelheid dakpan die in het gevonden materiaal aanwezig was, met name zou draaien om dakpan. In de eerste week hebben wij ons dan ook toegelegd

op het sorteren en nummeren van het aanwezige materiaal, het documenteren van de aanwezige scherven in een database, en het weggooien van een grote hoeveelheid niet-diagnostische dakpan scherven. Dit proces heeft een volle week in beslag genomen. Vanaf dinsdag 1 augustus hebben wij aandacht besteed aan het analyseren van het materiaal en het aan elkaar passen van scherven – zowel dakpan als fijner – uit de diverse units waaruit zij opgegraven waren.

Zoals vorig jaar al werd vermoed, bleek het mogelijk om meerdere vrijwel complete dakpannen samen te stellen uit het materiaal dat achter de monumentale muur opgegraven is. Dit materiaal kwam van een hoog niveau en is mogelijk afkomstig van het dak dat bij de monumentale muur hoort. Opmerkelijk is dat er, naast de op de Magoúla Plataniótiki gebruikelijke Laconische dakpannen, in de diepere lagen van Trench 3 enkele substantiële fragmenten van monumentale Korinthische dakpannen zijn gevonden. Dit materiaal is bewaard, getekend, gefotografeerd en opgeslagen voor verdere analyse.

Daarnaast blijkt er uit het materiaal aan de voorzijde van de monumentale muur van Trench 3 een substantieel deel van een of meerdere pithoi samen te stellen te zijn. Ook aan de binnenzijde van de muur zijn, bovenop het niveau van de vulling, de scherven van enkele min of meer complete potten aangetroffen. Deze vondsten geven meer dan voldoende stof tot nadenken over een eventueel vloerniveau aan de binnenzijde van de monumentale muur en de functie van de structuur waar deze toe heeft behoord. Vanwege de beperkte tijd was er helaas maar weinig gelegenheid om diagnostisch materiaal te tekenen; we hebben ons beperkt tot de dakpannen. Wel is uit alle lagen een selectie potscherven die in 2013 en 2014 zijn opgegraven gefotografeerd, zodat het materiaal in de toekomst ook op afstand snel kan worden geraadpleegd.

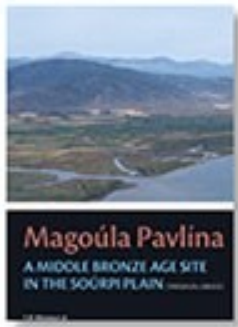
Daarnaast is er, buiten het depotwerk om, gewerkt aan de visualisatie van de verdeling van het vondstmateriaal over Trench 3. Ook is er op verzoek van prof. dr. Annette Harder en prof. dr. Onno van Nijf gewerkt aan het verzamelen van gegevens over de inscripties die in de afgelopen decennia bij opgravingen in Halos zijn gevonden. Deze gegevens komen ten goede aan de edities van deze teksten, die zij nu naar wij hopen in de loop van 2016 kunnen voltooiën. Tot slot is er literatuuronderzoek uitgevoerd naar monumentale architectuur in het algemeen en architectonische terracotta's in het bijzonder en wordt een verslag voorbereid over de constructie van het monumentale gebouw en de stratigrafie voor.

De materiaalcampagne van 2015 heeft veel stof opgeleverd voor de beoogde publicatie in samenwerking met het team van de Universiteit van Amsterdam. Deze publicatie, te verschijnen in het tijdschrift *Pharos. Journal of the Netherlands Institute at Athens*, zal een overzicht bieden van de

geschiedenis van onze kennis over de site op Magoúla Plataniótiki, en een eerste indruk geven van de resultaten van de opgravingen van 2013 en 2014. Wij hopen deze publicatie, in samenwerking met prof. dr. Vladimir Stissi en Elon Heymans MA van de Universiteit van Amsterdam, Janric van Rookhuijzen MA van de Radboud Universiteit Nijmegen, en uiteraard em. prof. H. Reinder Reinders in de eerste helft van 2016 tot voltooiing te brengen.

Tot slot rest ons nog het uitdrukken van onze dank voor de bijdrage die Thessalika Erga dit jaar opnieuw heeft geleverd in het financieren van de campagne.

4. Subsidie voor het corrigeren van de Engelse vertaling van het boek *Magoula Pavlína, a Middle Bronze Age site in the Soúrpi Plain (Thessalia, Greece)*

In maart 2016 is bij Barkhuis Publishing de publicatie *Magoula Pavlína, a Middle Bronze Age site in the Soúrpi Plain (Thessalia, Greece)* verschenen. De survey van de site en het onderzoek van de vondsten staat in deze publicatie centraal en het boek bevat bijdragen van Corien Wiersma, Dimitris Agnousiotis, Evangelia Karimali, Wietske Prummel en H. Reinder Reinders. De Stichting heeft in de pre-publicatiefase een subsidie verleend voor de correctie van de Engelse tekst door Xandra Bardet.

Flaptekst:

Magóula Pavlína is located in the Soúrpi plain in Thessalía. The site was inhabited during the Early and Middle Bronze Age. A survey at the site was carried out in 1996 after the field was ploughed for the first time. The recovery of tableware – including many fragments of Grey Minyan – grinding and pounding tools, saddle querns and animal remains show that Magoúla Pavlína was not a temporary site for special activities, but a permanent settlement. Even though these artefacts and the animal remains are from a non-stratified context, this publication of the material is of importance, as relatively little is known of this period in Thessalía, especially compared to southern Greece.